

ОЛИМОНИ МО - НАШИ УЧЁНЫЕ - OUR SCIENTISTS

АЗ ПАЁМ ТО ПАЁМ

ДАСТОВАДҲОИ ИЛМИ БИОТЕХНОЛОГИЯИ ТОЧИК

**Амонулло САЛИМЗОДА- д. и. к., профессор, узви пайвастаи АИКТ,
Бахшулло ЧУМБАЕВ–, д.и.б., профессор, узви пайвастаи АИ ҚТ
Қурбоналӣ ПАРТОЕВ–д. и. к., профессор**

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Мо таъмини истиклолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шуғли пурмахсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақши гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ амалӣ гардонда истодаем.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15.2 то 17.3 фоиз афзоиш ёфт. Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллий эълон карда шавад».

Институти ботаника, физиология ва генетикаи растани Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалӣ гаштани ин гуфтаҳо чунин корҳои назаррасро ба ҷо оварда истодааст. Навъҳои нави картошка аз қабилӣ «Дӯстӣ», «Файзобод», «Тоҷикистон», «Рашт», «АИ-1» ва «Нилуфар»; навъҳои нави пахта ба монанди «20- солагии истиклол», «Шавкат», «Гулистон»; навъи зироати батат (картошкаи ширин); навъи гандуми «Сомониён» ва қатраборони навъи «Зиддӣ» ва ғайраҳо, ки ҳоло дар саросари кишвар дар майдони бештар аз 10 ҳазор гектар кишту кор карда истодаанд.

Дар ба даст овардани чунин муваффақиятҳои илмӣ саҳми олимони Институт, ба монанди Қ.Алиев, Х.Абдуллоев, А. Абдуллоев, М.Б.Ниёзмухамедова, Носирова Ф.Ю. ва дигарон ниҳоят калон мебошад. Вале, саҳми устод Алиев Қ., махсусан дар баҳши биотехнологияи муосир хеле ҷашмрас аст. Аз ин лиҳоз, барои амалӣ намудани пешниҳоди саривақтӣ ва бениҳоят муҳими дар Паём ироаи шуда, муаррифӣ намудани устод Қурбон Алиев яке аз олимони шинохтаи соҳаҳои биохимия, биологияи молекулярӣ, физиологияи растани, ки бештар аз 55 соли умри бобаракати ҳешро ба равнақи илми биология, аз он ҷумла биотехнологияи растани, ки дар Тоҷикистон ӯ асосгузори илми мазкури замонавии муосир ба ҳисоб меравад, айни муддао мебошад.

Ӯ соли 1962 Донишгоҳи давлатии ба номи В.И. Ленин (ҳоло Донишгоҳи миллии Тоҷикистон)-ро бомуваффақият хатм намуда, дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шуъбаи физиология ва биофизикаи растаниҳо ва Институти физиология ва биофизикаи растаниҳо аз соли 1964 то кунун ба кори илмӣ машғул аст. Вазифа ва давраҳои фаъолияти илмӣ ӯ чунинанд: солҳои 1962-1963 – лаборанти калон, солҳои 1963-1964 – коромӯз-тадқиқотчӣ, солҳои 1964-1967 дар лабораторияи энзимологияи Институти биохимияи ордени Лениндори ба номи А.Н. Баҳи собиқ АИ ИҶШС (СССР) аспирант, солҳои 1967-1970 ходими хурди илмӣ, солҳои 1970-1973 ходими калони илмӣ Институти физиология ва биофизикаи растани АИ ҚТ. Ӯ соли 1972 озмоишгоҳи биологияи молекулавии хлоропластҳоро ташкил намуд ва то кунун роҳбари ин озмоишгоҳи илмиро ба дӯш дорад.

Қ. Алиев соли 1969 дар Институти ордени Лениндори биохимияи ш. Москва таҳти роҳбарии академики АИ ИҶШС Н.М. Сисакян рисолаи номзадиашро дар мавзӯи «Аминоцил-т РНК-синтезази и транспортные РНК хлоропластов и цитоплазмы проростков гороха» Ҳимоя намуд. Соли 1985 бошад рисолаи докториашро дар мавзӯи «Молекулярные механизмы биогенеза хлоропластов» дар ш. Минск зери мушрвараи профессор Филиппович И.И. ва академик А.Н. Опарин Ҳимоя намудааст. Соли 1991 бо унвони профессор дар соҳаи биологияи молекулярӣ сарфароз гардонидани шуд ва соли 1997 аз рӯи ихтисоси биологияи молекулавӣ узви вобастаи АИ ҚТ интихоб гардидааст.

Як қатор дастовардҳои илмӣ-бунёдӣ ва кашфиётҳои нодираш дар маҷаллаҳои илмӣ Русия ва ИМА аз ҷоп баромадаанд. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда, ҳодисаи алоқамандии нақши ду системаи

генетикии хучайра – геном ва пластомро дар раванди ташаккулёбии чараёни фотосинтез кашф намудааст. Тадқиқоти мазкур барои ташаккулёбии консепсияи назорати тарафайни хаста ва пластидии раванди фотосинтезро асос гузошт ва ин назария аз тарафи кулли олимони ҷаҳон эътироф гардид.

Қ. Алиев бори аввал пайдоиши чараёни кислотаи рибонуклеинии нақлиёти (КРН-н)-и хлоропластҳоро низ исбот намуд. Натиҷаи кашфиёти мазкур дар маҷаллаи байналмиллалӣ *Biochem. Biophys. Acta* (1967, №95, саҳ. 474) ҷоп гардид. Ӯ бо академик Н.М. Сисакян ва профессорон И.И. Филиппович, Э.Н. Светайло ҳаммуаллифи кашфиёти рибосомаҳои хлоропластҳо (дастгоҳи биосинтези сафедаҳо) мебошад. Қ. Алиев яке аз аввалинҳо шуда ҳиссаи генҳои танзимкунандаи пайдарпаии нуклеотидҳои зервоҳиди калони ферменти калидии фотосинтез - рибулозо-1.5-бисфосфаткарбоксилаза/ оксигеназа (Рубиско)-и пахта ва пайдарпаии боқимондаи аминокислотагии зервоҳиди калони Рубискоро низ муайян намудааст. Натиҷаҳои ин тадқиқот дар саҳифаҳои маҷаллаи байналмиллӣ *Nucleic Acids Reserch* (1990, №, саҳ. 185) нашр шудаанд. Ин дастоварди илмӣ ба Бонки илмии ҷаҳонӣ дар Швейтсария ворид шуд ва ҳамчун кашфиёт дар соҳаи биологияи молекулавӣ растанӣ эътироф шудааст.

Соли 2000 таҳти роҳбарии профессор Алиев Қ. шакли мембранапайвасти Рубиско зери таҳқиқ қарор гирифт ва исбот гардид, ки тағйирёбии амалиёти карбоксилкунонии Рубиско ба ассотсиатсияи он бо мембранаи якумин нақши асосиро иҷро мекунад (ж. *Физиология растений*, 2001. Т. 48.- №2.-С. 185- маҷаллаи Академияи илмҳои Россия).

Бо ҳамроҳии шогирдонаш ӯ усулҳои биологияи молекулавӣ, биохимия ва физиологияи растаниро дар соҳаи биотехнологияи ҳозиразамон бомуваффақият истифода мебарад. Таҳти роҳбарии ӯ як зумра навъҳои картошка аз хучайраҳои столонӣ, ки ба омилҳои стрессӣ устуворанд, ба даст оварда шудаанд. Қ.Алиев аввалин маротиба парвариши картошкаи бечирмро аз столонҳо дар соҳаи тухмипарвариши картошка дар истеҳсолот ба роҳ мондааст, ки дар биотехнологияи растанӣ дастоварди инноватсионӣ ба шумор меравад.

Хизмати Қ.Алиев дар тарбияи кадрҳои баландхатисос низ хеле назаррас аст. Дар озмоишгоҳе, ки ӯ роҳбарии онро бештар аз 40 сол боз ба уҳда дорад, то ҳол бештар аз 40 нафар рисолаҳои номзадӣ ва докториро дифоъ намудаанд. Аз он ҷумла, 23 нафарашон таҳти роҳбарии бевоситаи ӯ рисолаҳои илмӣ хешро ҷимоя намудаанд. Айни замон таҳти роҳбарии ӯ 2 рисолаи докторӣ ва 2 рисолаи номзадӣ ба ҷимоя омода мебошанд, инчунин 2 нафар унвонҷӯ ва 2 нафар аспирант таҳти роҳбарии ӯ корҳои илмӣ- тадқиқотии худро давом дода истодаанд.

Бояд қайд намуд, ки ҳар сол аз мамлакатҳои хориҷ (Норвегия, Олмон, Полша, Ҳиндустон ва ғайраҳо) ба озмоишгоҳи биологияи молекулавӣ ва биотехнологияи растаниҳо донишҷӯёни хориҷӣ омада, дар ин ҷо корҳои илмӣ-тадқиқотиро зери роҳбарии профессор Алиев Қ. мегузаронанд.

Қ. Алиев асосгузори мактаби илмӣ биологияи молекулавӣ, биохимия ва биотехнологияи растаниҳо дар Тоҷикистон ба шумор рафта, бо шогирдонаш дар натиҷаи омезиши усулҳои селекцияи анъанавӣ ва биотехнологияи мусир 6 навъи нави картошкаро ба даст овардаанд, ки онҳо ҳоло дар минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдони бештар аз 5 ҳаз. гектар кишт мегарданд, ки ин баҳри таъмини амнияти озуқаворӣ кишварамон мусоидат менамояд.

Қ. Алиев муаллифи бештар аз 250 асари илмӣ, аз ҷумла 4 монография: «Механизми молекулавӣ биогенези дастгоҳи фотосинтези растанӣ» (1997), китобҳои «Парвариши картошкаи солимгардонидашуда дар Тоҷикистон» (1996), «Биотехнологияи растанӣ: асосҳои хучайравӣ ва биологияи молекулавӣ, қисми 1 (2012), «Биотехнологияи растанӣ: столонҳо усули нави солимгардонии картошка бо усули хучайравӣ», қисми 2 (2014) мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон даствордҳои илмию эҷодии Қ. Алиевро ба назар гирифта, ӯро соли 1999 бо ордени «Шараф» ва соли 2011 бошад бо унвони фахрии «Арбоби шоистаи илм ва техникаи Тоҷикистон» сарфароз гардонидаст. Бояд ёдовар шуд, ки солҳои тӯлонӣ Қ. Алиев аъзои Шӯрои илмӣ оид ба ҷимояи рисолаҳои илмӣ дар ҷумҳурӣ буд ва дар солҳои охир ҷонишини раиси Шӯрои диссертасионӣ оид ба ихтисоси биохимия дар назди Донишгоҳи милли Тоҷикистон мебошад.

Қ. Алиев дар қатори иҷро намудани нақшаҳои илмӣ- тадқиқотӣ инчунин ба корҳои омӯзгорӣ машғул мебошад. Ӯ ба донишҷӯён дар Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур, дар филиали Донишгоҳи давлатии Москваи ба номи М.В. Ломаносов дар ш. Душанбе ва дар Донишгоҳи милли Тоҷикистон дарсҳои махсуси омӯзиширо оид ба биохимия, биологияи молекулавӣ ва биотехнологияи растаниҳо дар сатҳи балан мегузаронад.

Алиев Қ. тамоми умри худро ба тадқиқотҳои илмӣ бахшида, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосгузори мактаби илмӣ биотехнология, физиология ва биохимияи растаниҳо ба шумор

меравад. Ӯ дар рушду нумӯи биологияи молекулавӣ, биохимия ва физиологияи растанӣ дар қатори дигар олимони варзидаи олам, дар ин ҷабҳа сахми арзанда дорад. Пайваста бо корҳои илмию тадқиқотӣ ӯ дар корҳои ташкилӣ ва оммавии Институти ботаника, физиология ва генетикаи растании АИ ҶТ фаъолона иштирок менамояд.

Устод моҳи аввали соли 2020 ба синни мубораки 80- солагӣ қадам мегузоранд, коллективи кормандони Институти ботаника, физиология ва генетикаи растании АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон устодро ба муносибати зодрӯзашон аз самими қалб табрик намуда, ба эшон саломатӣ ва комёбиҳои нави илмиро таманно менамоянд.